

ВІДГУК

опонента – доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України Теремецького Владислава Івановича на дисертацію Кучер Софії Анатоліївни на тему: «Забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань: конституційно-правовий аспект», подану на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» зі спеціальності 081 «Право»

Ступінь актуальності обраної теми.

Право людини на вільне вираження поглядів і переконань відноситься до найважливіших прав і свобод особистості. З розвитком сучасних засобів комунікації між людьми зростають можливості для вираження власних поглядів та думок. У зв'язку з цим примножуються і виклики свободи щодо вираження таких поглядів та думок. Водночас держава повинна гарантувати здійснення права на вільне вираження поглядів і переконань, оскільки свобода вираження поглядів є невід'ємним каталізатором для реалізації низки інших прав людини. Збільшення можливостей висловлювати та оприлюднювати свої думки та погляди, пов'язані з цифровізацією світу, збільшує і науковий інтерес до цього права, його межі, наслідки перевищення та порушення. Тому дисертаційне дослідження Кучер Софії Анатоліївни «Забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань: конституційно-правовий аспект» є своєчасним та важливим для юридичної науки та практики.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Наукові положення, висновки і рекомендації, що містяться у дисертації, належним чином обґрунтовані і достовірні, викликають безсумнівний науковий інтерес. Про *достовірність* наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації свідчить використання дисертанткою здобутків вітчизняних і зарубіжних учених, які досліджували окремі аспекти обраної нею теми дослідження.

Дисертанткою розглянуто чинні нормативно-правові акти, що регулюють конституційно-правове забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань, проаналізовано найважливіші міжнародні договори у цій сфері. Дослідження проблематики здійснювалось з врахування зарубіжного досвіду в цій галузі. Авторкою використано значний масив літературних джерел, зокрема, праці провідних вітчизняних і зарубіжних вчених.

Емпіричну базу дослідження становлять наукові, публіцистичні, довідкові, енциклопедичні, монографічні видання, рішення Європейського Суду з прав людини, постанови та ухвали Конституційного Суду України, судова практика Верховного Суду.

У процесі дослідження конституційно-правового забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань використовувався комплекс наукових методів пізнання: аналізу та синтезу, системно-структурний, техніко-юридичний, антропологічний, діалектичний, ідеалістичний, аналітичний дослідницький, функціонально-правовий, порівняльно-правовий, історико-правовий, формально-догматичний, аксіологічний. Дисертація характеризується системним підходом, який застосовано у всіх підрозділах дисертації, що дало змогу здійснити аналіз права на свободу вираження поглядів і переконань як системного явища, що охоплює ряд можливостей, зокрема інформаційних прав, а також розкрити її взаємодію з іншими правами людини.

Зміст роботи відповідає заявленій темі, сформульованим завданням та предмету дослідження. Структура дисертації характеризується цілісністю й логічною послідовністю, відображає загальне бачення досліджуваної проблематики. В роботі чітко визначені мета, об'єкт та предмет дослідження. Це дало змогу дисертантці ґрунтовно провести реалізацію поставлених в межах дисертації завдань. Матеріал в роботі викладено чітко та послідовно. Сформульовані висновки та пропозиції є досить аргументованими й оригінальними, відповідають вимогам сьогодення та можуть бути застосовані на практиці.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Ознайомлення зі змістом дисертації здобувачки та її науковими публікаціями дозволяє визнати, що мету дослідження досягнуто. Це знайшло відображення в основних положеннях роботи, які сформульовані автором особисто і характеризуються певною науковою новизною.

Новизна дисертації виявляється як у самому підході до досліджуваних проблем, так і у запропонованому способі розв'язання конкретних питань теми.

Безумовно, основним здобутком є те, що авторка однією з перших у вітчизняній юридичній науці здійснила комплексне, монографічне дослідження конституційно-правового забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань як соціального та юридичного явища, правового механізму забезпечення його реалізації, а також визначила шляхи та засоби його вдосконалення. Тому необхідно звернути увагу на окремі аспекти дисертаційного дослідження, які відображають його *наукову новизну*.

Наукової цінності дослідженню надає здійснений авторкою системний аналіз проблематики та стану наукової розробки права людини на вільне вираження поглядів і переконань (стор. 27-45).

Аргументованим є висновок дисертантки, що зміст права людини на вільне вираження поглядів та переконань можна розкрити через такі складові елементи: можливість вільно збирати, отримувати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію та ідеї в будь-який спосіб, без втручання держави та незалежно від кордонів держави, за винятком випадків, передбачених законом; вільне виявлення своїх переконань, думок, раціоналізованих почуттів, установок, концепцій, орієнтацій тощо та можливість їх дотримуватися; вільне використання будь-яких засобів вираження своєї позиції – як традиційних (письмових, усних, образотворчих тощо), так і сучасних (інформаційних, технічних) (стор. 73-74).

Слід погодитися з висновками дисертантки, що свобода з правового погляду може розглядатися як офіційно надана суб'єкту відносна можливість самостійного руху чи поле безперешкодного життєвого вибору. Продемонструвати цінність свободи в сфері права можна різними способами. Одним з таких способів є її конституційна гарантованість. Конституційні гарантії прав і свобод є системою взаємозалежних і взаємодіючих положень Конституції

України, що забезпечують реалізацію і захист конституційних прав і свобод. Під конституційними гарантіями розуміються умови і засоби здійснення прав і свобод, підстави і форми обмеження прав і свобод людини, межі їх дії, а також сукупність встановлених конституцією процесуальних прав, що забезпечують реалізацію і захист основних прав і свобод людини (стор. 99).

Заслуговує на увагу твердження здобувачки щодо можливості включення до основних структурних елементів механізму забезпечення права людини на вільне вираження поглядів та переконань таких елементів: правові основи (сукупність нормативно-правових актів, що регулюють діяльність із забезпечення права людини на вільне вираження поглядів та переконань); інституційні основи (система державних органів і органів місцевого самоврядування, які забезпечують права і свободи, одним із ключових елементів яких є права людини на вільне вираження поглядів та переконань); тактичні основи (методи правоохоронної діяльності щодо забезпечення вказаного права через правоохоронні органи, в тому числі судові органи) (стор. 103).

Підтримуємо підхід авторки, за якого за рівнем правової регламентації виділено два основних види механізму реалізації та захисту права на вільне вираження поглядів і переконань: міжнародні та внутрішньодержавні. Позитивно відзначимо і диференціацію внутрішньодержавних механізмів за рівнем державної влади (державні і місцеві, республіканські, регіональні, муніципальні); відносно до державної влади (державні і громадські); за принципом поділу влади (законодавчі, виконавчі, судові, контрольні) і т. д. Міжнародні механізми реалізації та захисту права людини на вільне вираження поглядів і переконань також різноманітні: вони поділяються на універсальні, регіональні та локальні (за географічним охопленням); судові, квазісудові та позасудові; загальні і спеціальні (стор. 103).

Цікавим та змістовним є зарубіжний досвід конституційно-правового забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань (стор. 129-149).

Окремої уваги заслуговують положення щодо визначення структурних елементів свободи слова як природного права особи, відображеного в

міжнародних (універсальних та регіональних) документах з прав людини; що, свобода слова, яка включає право на вільне вираження поглядів та переконань, визнається одним із природних і невід'ємних прав людини; осмислення проблеми реалізації права на вільне вираження поглядів і переконань за допомогою друкованих та аудіовізуальних засобів масової інформації; проблеми реалізації права на вільне вираження поглядів і переконань окремими суб'єктами.

Позитивними є пропозиції дисертантки щодо вдосконалення законодавства у сфері забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань (стор. 177-179), а саме:

1) конкретизувати ст. 34 Конституції України щодо права кожного на свободу вираження поглядів і переконань, а саме: зазначити, що «кожен має право на свободу вираження поглядів та переконань, під якою розуміються можливості безперешкодно шукати, збирати, отримувати, фіксувати, зберігати, поширювати, передавати і використовувати інформацію, ідеї та факти у будь-якій формі та в будь-який спосіб, зроблений на свій вибір»; доповнити статтю положенням такого змісту: «Заборонено будь-кого та будь-як примушувати до вираження поглядів та переконань»;

2) враховуючи розвиток відносин, пов'язаних з реалізацією свободи вираження поглядів та переконань, запровадити інститут Уповноваженої посадової особи в інформаційній сфері;

3) прийняти законодавчий акт щодо митних зібрань на місцевому рівні, який би врегулював питання строків, механізму повідомлення органів місцевого самоврядування про проведення мирних зібрань та порядок недопущення здійснення таких митних зібрань у випадку небезпеки для територіальної громади чи майна;

4) уточнити перелік переконань, які не відповідають вимогам суспільної моралі в Законі України «Про захист суспільної моралі», а саме: закріпити заборону поширювати погляди і переконання, які принижують або ображають особу не лише за національною ознакою, але і за майновою, мовною, релігійною, расовою та статевою ознакою; встановити заборону пропаганди не лише фашизму та неофашизму, але й будь-яких релігійних або ідеологічних програм, які

передбачають релігійну або національну виключність, обраність, верховенство, пропагують ненависть до іншої групи людей; закріпити заборону поширення поглядів і переконань, які ображають людину за соціальною або майновою ознакою, принижують непрацевдатних або безробітних людей; визначитись щодо відповідності суспільній моралі пропаганди гомосексуалізму або проявів неповаги до представників сексуальних меншин;

5) внести зміни до законів України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарювання» та «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення», які б установлювали порядок здійснення перевірки та моніторингу Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення;

б) доповнити Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» новою статтею 33-1 «Електронна сторінка друкованого засобу масової інформації». Цілком справедливо запропоновано закріпити у цій статті визначення електронного аналога друкованого видання та мережного електронного видання, передбачені Національним стандартом України 7157:2010 «Інформація та документація. Видання електронні. Основні види та вихідні відомості». Крім того, обґрунтовано твердження, що до розміщення інформації на електронній сторінці друкованого ЗМІ мають висуватися ті ж самі заборони, які передбачені у ст. 3 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», а також необхідність визначення, що інформація, розміщена на цій інтернет-сторінці, повинна відповідати законодавству про захист суспільної моралі;

7) з метою вдосконалення міжнародно-правового забезпечення права дитини на вільне вираження поглядів та переконань в системі нормативних документів слушно запропоновано закріпити такі положення: права дитини не лише на свободу вираження поглядів та переконань, а й на їх формування; права дитини змінювати свої погляди, не висловлювати чи виражати їх, відмовлятися від них як елемента свободи поглядів; ніхто не має права примусити дитину виражати свої погляди чи переконання; вичерпний та систематизований перелік інформації і матеріалів, які можуть завдавати шкоди благополуччю дитини загалом;

8) прийняти законодавчий акт про права дитини, який буде спрямований на реалізацію права вільного формування і вираження поглядів та переконань дитини.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації.

Матеріали дисертаційної роботи всебічно і повно викладені в опублікованих працях дисертантки. Основні положення дисертації знайшли відображення у 6-ти публікаціях у тому числі: 4 наукових статтях, із них 3 опубліковані у вітчизняних виданнях, що визнані як фахові з юридичних наук, 1 стаття – у зарубіжному науковому виданні, а також 2 тезах доповідей на науково-практичних конференціях. Публікації повністю відповідають положенням, висновкам і рекомендаціям дослідження. Кількість, обсяг та зміст друкованих праць відповідають вимогам п. 11 Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 167.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів дисертаційного дослідження полягає у тому, що сформульовані у роботі висновки і пропозиції можуть бути використані як підґрунтя для проведення подальших наукових досліджень конституційно–правового забезпечення права на вільне вираження поглядів і переконань в Україні, для удосконалення вітчизняного законодавства про право на вільне вираження поглядів і переконань; для збільшення ефективності державних органів та органів місцевого самоврядування, громадських організацій, що забезпечують реалізацію права на вільне вираження поглядів і переконань; під час розробки та викладанні навчальних дисциплін «Конституційне право», «Філософія права», «Права людини».

Оцінка змісту дисертації та її оформлення. Дисертація складається з анотацій, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Повний обсяг дисертації становить 200 сторінок. Перелік використаних джерел містить 187 найменувань.

Дисертація є завершеною науковою працею, в якій отримані нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують поставлені авторкою наукові завдання та мають суттєве значення для юридичної науки. Структура дисертації побудована логічно і сприяє розкриттю теми дослідження, виконанню поставлених завдань. Дисертація оформлена відповідно до Вимог оформлення дисертацій, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 № 40.

Анотація дисертації відповідає встановленим вимогам та є узагальненим коротким викладом її основного змісту, в якій представлені основні результати дослідження із зазначенням наукової новизни та практичного значення, що дає повне уявлення про виконану здобувачем роботу.

Оцінка мови і стилю дисертацію. Дисертацію написано державною мовою з дотриманням вимог наукового стилю.

Порушення академічної доброчесності не виявлено.

Дискусійні положення дисертаційного дослідження.

1. Формулюючи поняття «право на вільне вираження поглядів і переконань» здобувачка у своїй дисертації наводить три різних його визначення: 1) право на вільне вираження поглядів і переконань розуміється як дієвий елемент реалізації демократичного народовладдя та містить наступні чинники: можливість вільно одержувати, збирати, використовувати, зберігати і поширювати ідеї та інформацію будь-якими способами передбаченими чинним законодавством (стор. 23); 2) правом кожної людини на вільне вираження своїх поглядів і переконань необхідно розуміти гарантоване конституційно-правовими засобами будь-якій особі право без обмежень та перешкод висловлювати чи відтворювати у результаті процесу мислення власні думки, у т. ч. на які є стійка упевненість, що відображають об'єктивну дійсність в поняттях, судженнях, висновках тощо, якщо це право все ж таки не обмежується з причин та підстав передбачених Конституцією та законами України (стор. 127); 3) право людини на вільне вираження поглядів та переконань можна визначити як невід'ємне природне право людини, яке полягає в можливості виражати в будь-якій формі як внутрішньо, так і ззовні своє ставлення або впевненість вірогідного характеру до

певних подій, явищ, процесів чи фактів, давати їм оцінку (характеристику) та забезпечується підвищеною правовою охороною (стор. 161). У зв'язку з цим хотілось би почути думку здобувачки щодо того, яке з наведених визначень є таким, що найбільш повно характеризує право на вільне вираження поглядів і переконань.

2. В одному з положень наукової новизни дисертанткою зазначено, що в роботі вперше сформульовано авторське визначення поняття юридичного механізму забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань (стор. 23). У зв'язку з цим хотілося б почути думку здобувачки в чому ж полягає новизна поняття юридичного механізму забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань, оскільки в юридичній науці вже існують стала точка зору щодо його розуміння.

3. На стор. 50 дисертації зазначено, що Конституція Союзу Радянських Соціалістичних Республік 1936 року гарантувала громадянам: свободу слова, свободу преси, свободу зібрань та зібрань, вуличні демонстрації та свободу демонстрацій. Однак це стосувалося виключно «інтересів робітників» та «інтересів соціалістів». У цьому контексті хотілось би почути дисертантку щодо розуміння права на вільне вираження поглядів і переконань виключно в «інтересах робітників» та «інтересах соціалістів».

4. На стор. 159 дисертації здобувачки звертає увагу на критерії визначення факту порушення суспільної моралі внаслідок поширення певних поглядів. Утім з цього твердження не зрозуміло про які критерії йдеться.

Водночас зазначені зауваження мають здебільшого характер побажань щодо подальшого покращення наукової роботи або є дискусійними, мають уточнюючий і рекомендаційний характер та загалом не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження С.А. Кучер.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам.

1. Дисертаційне дослідження С.А. Кучер на тему: «Забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань: конституційно-правовий аспект» є завершеною науковою роботою, виконаною здобувачкою самостійно у вигляді кваліфікаційної наукової праці на правах рукопису, сформульовані в

ньому положення та висновки ґрунтуються на основі особистих досліджень авторки. Дисертаційне дослідження містить науково обґрунтовані теоретичні та практичні результати, характеризується єдністю змісту та свідчить про особистий внесок автора в юридичну науку.

2. За своєю актуальністю, ступенем новизни, постановкою та способом вирішення поставлених питань, теоретичним та практичним підґрунтям та обґрунтованістю одержаних результатів дисертація Кучер Софії Анатоліївни на тему «Забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань: конституційно-правовий аспект» відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261, а також вимогам пунктів 10, 11 Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 167 (із змінами, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 9 червня 2021 року № 608), та Вимогам до оформлення дисертацій, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 № 40, а її авторка – Кучер Софія Анатоліївна – заслуговує на присудження їй ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» зі спеціальності 081 «Право».

ОПОНЕНТ:

**доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
професор кафедри цивільного
права і процесу Західноукраїнського
національного університету**

Владислав ТЕРЕМЕЦЬКИЙ
Підпис
Завіряю.
НАЧАЛЬНИК
ЗАГАЛЬНОГО ВІДДІЛУ